

**ՄԻՋԻՆՀԱՅԵՐԵՆՅԱՆ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ XIV ԴԱՐԻ ԵՐԿԵՐՈՒՄ**

Խաչատրյան Վալենտին

ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտ,

ավագ գիտաշխատող

valentin.khachatryan81@gmail.com

DOI: 10.54503/978-9939-970-07-3-144

Բանալի բառեր. փոխառություն, միջինհայերենյան, օտար բառեր, տարաշխարհիկ բառեր, բարբառային բառեր, երկ, իմաստային խումբ:

Նախաբան: Միջինհայերենյան շրջանի գրավոր աղբյուրներում հաճախ գործածվել են բառեր, որոնք գրաբարյան լեզվափոփոխ պատկանող երկերում չեն վկայվել: Այդ բառերն, ինչպես և պարզվում է, մեծ մասամբ տարբեր լեզուներից, ենթադրաբար հետագա դարերում, փոխառված բառեր են: Կան ենթաշերտային կամ անհայտ ծագման բառեր ևս:

Խնդրո առարկա բառերը կա՛մ նոր հասկացություններ արտահայտող օտար բառեր են, կա՛մ այնպիսիք են, որոնց համարժեքները կան հայերենում, ուստի և գործածվել են վերջիններիս զուգահեռ: Մի առանձին խումբ էլ կազմում են տարաշխարհիկ (էկզոտիկ) բառերը¹, որոնք վերաբերում են տարբեր ազգերի ու ժողովուրդների մշակութային կյանքին: Ինչպես նկատում է Ֆ. Խլղաթյանը, «դրանց շարքին են պատկանում «օտար դրամական միավորներ, զանազան ազգային տիտղոսներ, կոչումներ.... պետական հաստատություններ անվանող բառեր»²:

Միջինհայերենյան փոխառյալ բառապաշարն առանձնակի խորությամբ քննված է Հ. Աճառյանի «Հայոց լեզվի պատմություն» աշխատության երկրորդ հատորում³, «Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության» Ա հատորում⁴, Ռ. Ղազարյանի «Միջին գրական հայերենի բառապաշարը» աշխատության⁵ էջերում, ինչպես նաև արձանագրված է «Հայերեն արմատական բառարանում»⁶ և հատկապես «Միջին հայերենի բառարանում»⁷, սակայն տարբեր երկերում դեռ կարելի է գտնել նշված աշխատություններից դուրս մնացած բառեր ու բառատարբերակներ, դրանց իմաստային նոր դրսևորումներ:

¹ Այդ բառերը հայ լեզվաբանության մեջ հայտնի են նաև «հատկական փոխառություններ» տերմինով:

² Տե՛ս Խլղաթյան Ֆ., Ժամանակակից հայոց լեզու, Ա մաս, Ե., 2009, էջ 192:

³ Տե՛ս Աճառյան Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, II մաս, Հայպետհրատ, Ե., 1951, էջ 169-324:

⁴ Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության, Ա հատոր, Ե., 1972, էջ 187-246:

⁵ Տե՛ս Ռ. Ղազարյան, Միջին գրական հայերենի բառապաշարը, Ե., 2001, էջ 88-158:

⁶ Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, Ե., 1926 (այսուհետև՝ ՀԱԲ):

⁷ Ղազարյան Ռ., Ավետիսյան Հ., Միջին հայերենի բառարան, Ե., 2009 (այսուհետև՝ ՄՀԲ):

Մոտավոր տվյալներով՝ XIV դարի հեղինակները հետևյալներն են, որոնց ավանդած երկերի շրջանակում էլ կատարվել է խնդրո առարկա փոխառյալ բառապաշարի ուսումնասիրությունը. Առաքել Սյունեցի (1350-1425)⁸, Գրիգոր Խլաթեցի (1349-1425)⁹, Գրիգոր Տաթևացի (1346-1409)¹⁰, Մատթեոս Ջուղայեցի (1350-1411)¹¹, Հովհան Որոտնեցի (1315-1386)¹², Վարդան Բարձրաբերդցի (1260-1326)¹³, Խաչատուր Կեչառեցի (1260-1331)¹⁴, Կոստանդին Երզնկացի (1270-1356)¹⁵, Հովհաննես Թլկուրանցի (14-15 դդ.)¹⁶: Զգալի թվով միջինհայերենյան փոխառություններ վկայվել են ձեռագրերի՝ XIV դարի հիշատակարաններում, որոնց առանձին հոդվածով ենք անդրադարձել¹⁷, ուստի և այդ բառերը չենք ընդգրկում սույն հոդվածում:

Միջինհայերենյան փոխառությունները XIV դարի երկերում: Նախ պետք է նշենք, որ խնդրո առարկա բառապաշարի հիմնական մասը ակնհայտորեն ժողովրդական փոխառություն է՝ մեծ մասամբ գործածված Կոստանդին Երզնկացու և Հովհաննես Թլկուրանցու տաղերում: Կան քիչ թվով գրական փոխառություններ ևս, որոնք հիմնականում վկայվել են Գրիգոր Տաթևացու աշխատություններում: Փոխառությունները հատկապես արևելյան լեզուներից են՝ արաբերենից, պարսկերենից և թուրքերենից¹⁸: Շատ բառեր միաժամանակ հատուկ են եղել հիշյալ երեք լեզուներին էլ, ինչպես և կփաստենք ստորև ներկայացվող օրինակներով: XIV դարի երկերում արձանագրվել են նաև քիչ թվով հունարեն, ապա և հատուկենտաստրերեն, վրացերեն և այլ լեզուներից փոխառված բառեր: Դիտարկվող փոխառյալ բառապաշարի զգալի մասը, ինչպես և կարելի է նկատել, փոխանցվել է արդի բարբառային-խոսակցական հայերենին, մի շարք բառեր էլ գրական հայերենի բառապաշարի մաս են կազմում: Սույն հոդվածում մեր բուն նպատակն է այդ բառերն ըստ իմաստային խմբերի դասակարգելն ու ներկայացնելը: Այսպես.

⁸ Ա. Սյունեցի, 1. Առաքել Սյունեցի և իր քերթումները, Վենետիկ, 1914 (այսուհետև՝ ԱՍ), 2. Աղամագիրք, Վենետիկ, 1907 (այսուհետև՝ ԱՍԱ), 3. Դրախտագիրք, Վենետիկ, 1956 (այսուհետև՝ ԱՍԴ):

⁹ Գ. Խլաթեցի, Յիշատակարան աղետից, Վաղարշապատ, 1897 (այսուհետև՝ ԳԽՅ):

¹⁰ Գ. Տաթևացի, 1. Գիրք Հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1829 (այսուհետև՝ ԳՏՀ), 2. Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ամառան հատոր, Կ. Պոլիս, ՌՃՂ (այսուհետև՝ ԳՏԳՔԱ), 3. Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ձմեռան հատոր, Կ. Պոլիս, ՌՃՁ (այսուհետև՝ ԳՏԳՔԶ):

¹¹ Մ. Ջուղայեցի, Քարոզգիրք. բառերը քաղել ենք ՄՀԲ-ից, որն էլ իր հերթին՝ Մաշտոցի անվ. մատենադարանի թիվ 6607 ձեռագրից (այսուհետև՝ ՄՁԲ):

¹² Յ. Որոտնեցի, Վերլուծութիւն ստորոգութեանց Արիստոտէլի, Ե., 1956 (այսուհետև՝ ՅՈՎ):

¹³ Վ. Բարձրաբերդցի, Պատմութիւն տիեզերական, Մոսկվա, 1861 (այսուհետև՝ ՎՊՏ):

¹⁴ Խ. Կեչառեցի, Տաղեր, Ե., 1988 (այսուհետև՝ ԽԿ):

¹⁵ Կ. Երզնկացի, Տաղեր, Ե., 1962 (այսուհետև՝ ԿԵ):

¹⁶ Հ. Թլկուրանցի, Տաղեր, Ե., 1960 (այսուհետև՝ ՀԹ):

¹⁷ Տե՛ս Վ. Խաչատրյան, Օտար բառերի գործածությունը ձեռագրերի 14-րդ դարի հիշատակարաններում, ՀԱՊՀ Լրաբեր (գիտական հոդվածների ժողովածու), մաս III, «Ճարտարագետ», Երևան, 2019, էջ 759-769:

¹⁸ Այսուհետև՝ արաբերեն՝ ա., պարսկերեն՝ պ., թուրքերեն՝ թ.:

Պետական-վարչական կյանք, դատաիրավական համակարգ, պաշտոն և տիտղոս. **ասախ** (թթր. yasaq, պ. yasağ «օրենք. արգելում, արգելելը») «օրենք» - **ասախ** առնել «արգելել» - Ասախ արար **խուլք** և հրաման ոչ կորուսել զամենեսեան (ԳԽՅ, 18), **բրինձ** (ֆր. prince) «իշխան. Իշխանորդի. թագաժառանգ» - Զի դուստր էր բրնձին Անտաքու (ՎՊՏ, 172), **գունահ** (պ. gonāh, guna) «մեղք, հանցանք», որից և՛ **գունահքար** (պ. gonāhkar) «մեղավոր, հանցավոր (անձ/))» - Ասցի. ես **գունահքար**, դու թագաւոր, քեզիկ մեղայ (ԿԵ, 189), **էղթիար** (ա. iqtiyar) «իրավունք, իրավասություն, իշխանություն» - Գլուխք բերին շատոնց, անուն եղել իր **էղթիար** (ԿԵ, 200), **հուլք** // **խուլք** (ա. hukm, պ. hokm, թ. hükm, hüküm) «հրաման, վճիռ» - Այսօր եմ **հուլքնով** իշխան (ԿԵ, 154), Ասախ արար **խուլք** և հրաման ոչ կորուսել զամենեսեան (ԳԽՅ, 18), **խաֆսա** (թ. kafes) «բանտ» - ի խաֆսա ածել «ծուղակի մեջ գցել, որոգայթ լարել, դավ նյութել» - Որ զիս ի խաֆսա ածեր, կու խոցէ, զինչ օձ թինաւոր (ԽԿ, 182), **ղատի** (ա. qādi) «1. դատավոր, 2. իշխան, կառավարիչ» - Թէ այսօր ծեծեց իմ հայր **ղատին** (ՀԹ, 228), **ղաւ** (ա., թ. qavl, պ. gövl) «խոստում, ուխտ, պայման» - **Ջղաւլն** և զերդումն իւրեանց փոխեցին (ՀԹ, 146), **աթապէկ** (չաղաթ., թ. atabeg) «տիտղոս, որ շնորհվել է սելջուկյան ամիրայությունների կառավարիչներին և զորահրամանատարներին» - Յորում ժամանակի էր և Ելտկուզ **աթապէկ** (ՎՊՏ, 162), **խալէֆայ** // **խալիֆայ** (ա. xalifa) «խալիֆ, ամիրապետ» - Ել համբաւ զնմանէ ուժգին մինչև խալէֆայն երկուցեալ առաքէ նմա ընծայս (ՎՊՏ, 127), Առնու ընդ ձեռամբ և յղէ առ **Խալիֆայն** (ՎՊՏ, 130), **խարաճ** (ա., պ. xaraj) «հարկ, տուրք» - Ի նոյն ամի Սարգիս ոմն Խաչենեցի կայր ի Գանձակ և առնոյր խարաճ (ՎՊՏ, 173), **խուրութայ** (թթր. qurultay, ğuriltay) «համաժողով» - Եւ կոչէին զաւուրսն զայնոսիկ **խուրութայ**՝ իբր խորհրդատօնս (ՎՊՏ, 204), **կատապան** (<հուն. katepānō) «կառավարիչ, կուսակալ, իշխան, քաղաքապետ» (ՎՊՏ, 133), **նօմոս** (հուն. νόμος) «օրենք, կարգ, կանոն» - Նախ կրթիլ և վարժիլ ուսմամբ զգիր դատաստանացն և զկանոնացն և զնօմոսացն թագաւորաց և զՄովսէսին (ԳՏԳՔԱ, 459), **շահնայ** (պ. şahna, şehne «ոստիկան, ոստիկանապետ») «վարչական և հարկահավաք պաշտոնյա» - Աղբօրս ասեն քաղքի շահնայ (ՀԹ, 229), **բէկ** // **պէկ** (պ. bāk, թ. Beg, bey) «1. կալվածատերերի, իշխանավորների կամ բարձրաստիճան պաշտոնյաների տիտղոս, 2. անձնանունների հետ գործածվում է տեր, իշխան նշանակությամբ» - Ընդ մեռանել Ուսուֆ **բէկին**՝ զօրք Չաղաթին եկին հասին (ԳԽՅ, 16), Տուղրիլ պէկ, որ էառ զիշխանութիւն սուլտանութեան (ՎՊՏ, 130), **էլչի** // **ելչի** (թ. elçi) «պատգամաւոր, դեսպան, սուրհանդակ» - Յորժամ որ **էլչիքն** եկին ու ջողապ բերին արքային (ԽԿ, 174), **խան** (պ. xān) «թաթար մոնղոլների արքաների, իշխանների, կառավարիչների տիտղոսը կրող անձը» - Բարձր է նստեր զերդ **խան** (ԿԵ, 154), **քալամաչի** (թթր. kälīmāči < ա. kälime, պ. kaleme «բառ, խոսք») «թարգման, թարգմանիչ» - Զի վարդապետն որ **քալամաչով** քարոզէ՝ չէ այնպէս քաղցր որպէս իւր բերանովն

(ԳՏԳՔԶ, 44), Լեզուն ի յաղօթսն՝ նման է *ելշւոյ*, կամ *քալամաշոյ*, բայց յորժամ յիշոց և հայհոյութիւն տայ, զիս ըդ կարէ աղօթել (ԳՏԳՔԱ, 225) և այլն:

Ռազմական բառապաշար, զենք ու զրահ. բալաթիկին (հուն. a'pelatiki, պ. balātagin) «մահակ, գավազան» - Վարդապետք ասեն թէ զանազան է *սլեհն* և վասն այլոց զինուց՝ մէկ ձեռն բաւական է զի զթուրն և *զքալաթիկինն*՝ ի մէկ ձեռն կարէ բանեցուցանել (ԳՏԳՔԶ, 128), *խսար* (ա. hisār) «1. պաշարում, 2. բերդ» - Ձամս մետասան տուեալ *խսար* ի վերայ նորա թագաւորին Երուսաղէմի (ՎՊՏ, 151), *սլեհ* (ա. silāh, պ. selah) «զենք» - Առնու ի տեառնէն Գուրգանայ չորս հարիւր հազար դահեկան և սլեհս (ՎՊՏ, 128) *ճօշան* (ա., պ. jaišān) «զրահ, լանջապանակ» - Յորժամ ճօշանդ հագնէիր՝ թուրքն ի յահէդ դառնար մոխիր (ՀԹ, 197) և այլն:

Անձ, հասարակություն, տարբեր զբաղմունքներ և արհեստներ արտահայտող անձնանուններ. աշըխ (ա. ašq) «սիրահար. գուսան» - Երթաս անգուման նստիս, Զի զիտէ՞ս քո *աշըխ* եմ ես (ԿԵ, 160), *մտրուպ* (ա. mutrib, պ. motreb) «նվագածու. երգիչ» - Մտրուպ դու սագէ՛ զչաշթայն: Մտրուպ բլբուլնի շատ կան (ԿԵ, 156-157), *հարիֆ* (ա. harif) «1. ընկեր» - Բայց դահրի, քեզ չէ հարիֆ (ԿԵ, 186), *դաւատ* (ա. qavvad) «կալատոյթամբ զբաղվող, կալատ» - Ի մեր միջիս՝ ինքն է *դաւատ* (ԿԵ, 184), *խաթուն* (թթր. xatun) «կին, տիկին, տիրուհի» - Ետ սպանանել զաւագ կինն իւր զԳոհար *խաթունն* (ՎՊՏ, 155), *մուղին* (ա. muiḡḡin) «հալատացյալների աղոթքի կանչող մահմեդական կրօնավոր, մուեդդին» - Եւ *մուղին* կոչեն զձայնողն, որ է «հաւատադիր» (ՎՊՏ, 92), *մուղրի* (ա. muḡri, պ. moḡri «Ղուրան կարդացող») «մահմեդական կրօնավոր» - Եդեալ ի դագաղս՝ բառնայր ի յուս *մուղրեաց* (ՎՊՏ, 166), *մունէդիկ // մունէտիկ* (ա. munādi, պ. monadi) «ի լուր ամենքի մի բան բարձր ձայնով հայտարարող՝ ազդարարող» - *Մունէդիկն* ի մէջ անցաւ, ազդ առնէր զօրացն անմոլար (ԽԿ, 187), Դենն պատուական իրս ի բարձր տեղուջ և *մունէտիկն* կանչէ (ԳՏԳՔԶ, 327), *կոնտդ* (<պ. kond) «անդամալույծ» - Պարտ է առաւել *կոնտդին* ողորմիլ (ԳՏԳՔԱ, 593), *նալպանդ* (պ. nāl-bānd) «պայտար, դարբին» - Ջորօրինակ գեր ձիոյ՝ բնեռն տայ թաքուն նալպանտն և կակդացուցանէ զնա (ԳՏԳՔԶ, 343), *ճոն* (ա. juna) «կաշագործ» - Ջոր և արարին ի ձեռն սրբոյն Բարսղի՝ մականուն ճոն կոչեցելոյ (ՎՊՏ, 96), Ողորմեա ստացողի սորա Կիրակոս ճոն և իւրոցն ամենայն (ԺԴ, 361), *եար // իար* (պ. yar) «սիրուհի, սիրեցյալ, սիրված անձ» - Իմ *եարն* երկու դուռ ունէր՝ մէկն գաղտ ու մէկն ալանի (ՀԹ, 291), Ինձ սուտ *եար*, սիրտն հեռի և է ի գատ (ԿԵ, 184), Ոչ ունիմ ես օգնական յոյս ապաւեն ինձ կամ *իար* (ԿԵ, 192), Քեզ վայել է ծառայ խպթի, պուլդար, չարքազ, հոռոմ լաչին (ՀԹ, 136), *սոյաճի* (թ. boyacı) «ներկարար» - Պոյաճուն կարասն աւիրի (ՀԹ, 221), *բիճ* (թ. pič) «1. ապօրինի գավակ, ապօրինածին, պոռնկորդի» - Չհաւատամ ես թէ ի *բիճն* նմանի (ԿԵ, 218), *գիժ* (պ. gīj) «խենթ, խելագար /անձ/» - Այլ ի վերայ այսոր, հիւանդն և *գիժն*, որ մտօքն է մոլի, և մեղօք հիւանդ, չէ ընդունելի (ԳՏԳՀ, 371), *ջալատ* (ա. jallād) «դահիճ,

փխր.՝ անգութ մարդասպան» - Իր լեզուովն քաղցր շաքար ու սրտովն է զերդ *զջալատ* (ԿԵ, 185), *ջամյիաթ* (ա. jāmā'at, պ. jāma'āt կամ jām'iyāt) «1. բնակչություն, հասարակություն, մարդիկ, 2. ամբոխ, բազմություն» - Նստեալ է սաղի սա ի մեծ ջամյիաթ (ԿԵ, 210), *ջուլհակ* (պ. julāhak, julah) «մանածագործ, ոստայնագործ» - Մինն զհիւսն, դարբին, ջուլհակ և այլն (ԳՏԳՔԱ, 454), *սառաֆ* (ա. šarrāf) «դրամափոխ, լումայափոխ սեղանավոր» - Թէ սառաֆ կամ վաճառական բանայ զգանձս իւր (ԳՏԳՔԱ, 320), *ֆառաշ* (պ. fārraš) «սպասավոր, ծառա» - Որպէս *ֆառաշ*՝ անկողին և տեղի նմա պատրաստէ (ԳՏԳՔԶ, 45) և այլն:

Ֆիզիկական աշխարհ, բնություն՝ ալամ (ա., պ. ālam, թ. alem) «աշխարհ, երկիր, տիեզերք» - Եւ տայ նմա *ալամ* և ընծայք (ՎՊՏ, 130), *բահար* (պ. bahār) «գարուն» - Գարուն է հաս ու նոր *բահար* (ԿԵ, 117), Գէնայ *բահար* այլի *բահար*, այլի կուտան սիրոյ խաբար (ՀԹ, 157), *բաղչայ* // *պաղչայ* (պ., թ. bağče) «1. փոքր այգի, պարտեզ, 2. խաղողի այգի» - Ծաղկունքն գան և ժողվին ի բուրաստանք և ի *բաղչանին* (ԿԵ, 119), Չոնոյ բանաս ի մէջ *պաղչին* (ՀԹ, 135), Ծոնոյ է բաղչայ վարդով լի (ՀԹ, 158), *չօլ* (թ. çöl) «վայրի՝ ամայի՝ անբնակ տեղ, անապատ» - Ջերկիրս ամէն *չօլ* արարին (ԳԽՅ, 5), *կլիմ* (հուն. klima) «կլիմայական գոտի» - Եւ որպէս ասէն իմաստունք՝ չորեքտասանք *կլիմ* է աշխարհս, այսինքն՝ բաժինս (ՎՊՏ, 5), *մերայ* (ա., թ. mera, mer'a) «մարգագետին» - Եւ այլք ասէն թէ՝ բազում աղբիւրք բխեն ի ծովն. որպէս *մերայի* ջուրն, և փոխեն զծովն ի դառն (ԳՏԳՀ, 208) և այլն:

Արեգակնային համակարգ , աստղագիտություն. շամս (ա., պ. šams) «արև, արեգակ», *դամար* (ա. qamar, պ. ġāmār) «լուսին» - *Շամս* ու *դամար* իմ թաճս դու (ԿԵ, 125), (ՀԹ, 157), *պատր* (ա. badr, bedr, պ. bādr) «լիալուսին, լրիվ լուսին, լուսնի լրում» - Քո տեսովդ ես դու լուսին *պատրի* թամամ (ԿԵ, 166), *մուշտարի* // *մուշտարի* (ա. muštari) «Լուսնթագ մոլորակը, Յուպիտեր» - Երրորդ լեարդն է, աղբիւր արեանն. տաք է և գէճ՝ ունելով զբնութին *մուշտարոյն* (ԳՏԳՀ, 241), *զօհալ* (ա., պ. zohal) «Երևակ մոլորակը, Սատուրն» - Կոյսն ընդ ձկանն *Ջօհալին*, կշիռն ընդ ջրիոսն *Մուշտարին* (ԱՍ, 179), Աստղն *զօհալ* և *մուշտարի*, շամս ու դամար իմ թաճս դու (ԿԵ, 139), *զօհրայ* (ա., պ. zohre) «Արուսյակ մոլորակը, Վեներա», *օտարիտ* (ա. 'uṭārid) «Փայլածու մոլորակը» - Աղեղնավորն՝ խոյն *Ջօհրային*, ցուլն և եկաւորն *Օտարիտին* (ԱՍ, 179), *զանապ* (ա. zanab) «վիշապ համաստեղության պոչը», *ռաստ* «վիշապ համաստեղության գլուխը» - Եւ անդ դիպին թանձր ամպքն կոչեցեալ *ռաստ* և կամ *զանապ* (ՎՊՏ, 180):

Բժշկություն, հիվանդություն, կազմախոսական բառեր. հաքիմ // հէքիմ (ա. hakim, պ. hakim, թ. hekim) «բժիշկ» - Քաղեն զիս և տանին, շաքրով խառնեն այն *հաքրմնին* (ԿԵ, 114), Քո սիրոյդ հիւանդ եմ ես *հէքիմ* և ճարակ դու ես (ԿԵ, 160), *մաճուն* // *մայջուն* (ա., պ. mā'jun) «զանազան դեղերի բաղադրություն՝ պատրաստված մեղրով կամ շաքարով, դեղախյուս» - Որք կամին զմարմնոյ առողջութիւն

պահել, երթան ի բաղանիս՝ ազգի ազգի *մաճուն* առնուն և օճանին (ԳՏԳՔԱ, 191), *Մայջուն* եղայ ու վարդէջուր (ԿԵ, 123), *ճլէք* (վր. čelk'i) «թոքախտ» - ի ճլէլս ձգել «թոքախտի ենթարկել» - Վեցերորդ՝ զմարդ ի ճլէլս ձգէ և վատ առողջ պահէ (ԳՏԳՔԱ, 264), *պալղամ // պլղամ* (ա., պ. balğam) «լորձ, մաղձ, խուխ» - Որպէս ջերմն, ցուրտն, սպիտակն, որ ի *պլղամէն* լինի քաղցրն (ՅՈՎ, 280), Յորժամ *պալղամն* շատանայ ի մարդն, մազն նօսրանայ (ԳՏԳՀ, 240), *թուխմայ* (ա. toxma, պ. toxme) «ստամոքսի խցանում, դժվարամարսություն» - Արդ որկրամոլութիւն երկու կերպիւ ասի. նախ՝ ուտելով, որ կոչի *թուխմա* (ԳՏԳՔԱ, 265), *թրիաղ* (հուն. t'eriaké) «հակաթոյն, դեղթափ» - *Թրիաղն* յօճնէ լինի, զոր սպանանեն և յայլ դեղս խառնեն (ԳՏԳՔԶ, 520), *մաճաս* (ա. majassa) «1. զարկ, պուլս, 2. բազկերակ, ճաճանչային զարկերակ» - Աղօթքն նման է մաճասին՝ որ է ի բազուկն, որ չափ մաճասն կուտայ՝ նշան է թէ կենդանի է մարդն (ԳՏԳՔԶ, 361), *ճիկար* (պ. jēgār, թ. ciger) «յարդ» - Իմ *ճիկարս* քապապ հերիք, արունս թող գինի լինայ (ՀԹ, 217) և այլն:

Բուսանուններ, ծառ ու ծաղիկներ. *ըռահան* (ա. rayhan) «ռեհան» - Մուրտն, շուշան ու բրաբիոն և *ըռահանն* են խիստ սիրուն (ԿԵ, 136), *նարգէզ // նարգիզ // նարկիզ* (պ. nārges, nārjes) – Եւ ծաղիկ *նարգէզ*, որ զգոյնն պահէ հանապազ զմիշտ կուսին ցուցեալ (ԳՏԳՔԱ, 515), Չինարն ու նունուֆարն, *նարգիզ* ծաղիկն խայտազոյն (ԿԵ, 136), Յըրկէ, ձենէ զոստան ծաղիկն և հետ նորա *զնարկիզնին* (ԿԵ, 139), *նունուֆար // նոնօֆար* (ա. nūnūfar, պ. nūnufār, nūlufār,) «ջրաշուշան», *չինար* (պ. čenar, թ. činar) «1. սոսի արևելյան, 2. անորոշ տեսակի անուշահոտ ծաղիկ» (ԿԵ, 136) – Չինարն ու *նունուֆարն*, *նարգիզ* ծաղիկն խայտազոյն (ԿԵ, 136), Շուշան, ըռեհան ու մանուշակ, ու *նոնօֆար*, և ի ծոցն վարդ (ՀԹ, 129), Այն *նարկզին* հոտն բուրեաց (ՀԹ, 166), *խաշխաշ* (պ. xašxaš) «կակաչ քնաբեր» - *Խաշխաշն* թագ պաճուճեցաւ (ՀԹ, 166), *կուլ // կիւլ* (պ. gul, gol, թ. gūl) «վարդ» - Ինձ մի՛ մեղադրեր, է՛, շահ, է՛ սուլթան, թէ սիրեմ զքեզ, է՛ կուլի տաստան (ՀԹ, 115), *բրաբիոն* (հուն. brabeion) «շքանարգիզազգիների ընտանիքին պատկանող բույս՝ խիստ հոտավետ սպիտակ ծաղիկներով» - Մուրտն, շուշան ու *բրաբիոն* և *ըռահանն* են խիստ սիրուն (ԿԵ, 136), *հինայ* (ա. hinnā) «արենախոտազգիների ընտանիքին պատկանող բույս. հինա» - Դարձար զարիւնս վաթեցիր և ի ոտվնիդ դրիր *հինայ* (ՀԹ, 217), *նշար* (<պ. naštar) «սոճազգիների ընտանիքին պատկանող մշտադալար ծառ. եղննի» - Կանաչ մնայ քան զնշարին (ՀԹ, 121) և այլն:

Պտուղներ. *կաստանայ* (հուն. ka'stanon) «շագանակենու պտուղը, շագանակ», *յունապ* (ա. 'unnāb, պ. onnab) «հունապի ծառի պտուղը, ունաբ» - Ընկուզն, յունապն ու *կաստանան* (ՀԹ, 167), *միշմիշ* (ա., թ. mišmiš) «ծիրան» - *Միշմիշն* ի ծառն դեղնեցան (ՀԹ, 167), *շամամ* (ա. šammam) «փոքր և կլոր սեխ» - Կլափդ է խնձոր, ծծերդ է *շամամ* (ՀԹ, 155):

Կենդանանուններ. թուրակ (պ. totak) «արևադարձային անտառային թռչուն» - Բերանդ շաքրով ի լի, *թուրակ* լեզու էս (ՀԹ, 144), *խնտուզ // խնդուզ* (ա. qunduz, պ. ğondoz «սամույր») 1. կուղբ, ջրշուն – Երկակենցաղք են կոկորդիլոսք և խնտուզք (Երզն. քեր., ՆՀԲ), *կալարիս* (հուն. xaradriós) «քարաղբ» - Դարձեալ *կալարիս* հաւ՝ հայելով ի հիւանդն, առնու յինքն զցաւս նորա և բարձրանայ ի ծառն և փոխանակ հիւանդին մեռանի (ԳՏԳՔԶ, 298), *դումրի* (ա., պ. ğomri) «տատրակ» - Ղումրին երգէ մեծ եղանակ (ԿԵ, 136), Այ իմ *դումրի*՝ էս ինչ լինիմ, երբ այս խոցոյս դեղն է դիժար (ՀԹ, 132), *բեհեմուլթ* (հին եբր. bəhēmōṯ) «գետաձի» - *Լնիաթանաւ* (Աստվածաշնչան հրեշ) որ ի ջուրս, և *բեհեմուլթաւն* որ ի ցամաքային անապատս (ՎՊՏ, 6):

Ունեցվածք, գանձ, հարստություն, դրամական միավոր, առևտրային հարաբերություն. խազինայ (ա. xazina, պ. xazine) «գանձ. հարստություն» - Ես եմ աման հողէ և ի յիս լցած կայ *խազինայ* (ԿԵ, 188), *դիլայ // խիլայ* (ասոր. xila) «պարգև, ընծա. իբրև նվեր տրվող զգեստ, խալաթ» – Շնորհէ դու այս գերոյս մասն ու բաժին ինձ և *դիլայ* (ԿԵ, 189), *դուլլաթ* (ա. dawlat) «հարստություն. հզորություն. բարիք, ունեցվածք» - Առնու շատ *դուլլաթ*, թէ հզոր է անյաղթ (ԿԵ, 211), *զառ* (պ. zār, zārr) «ոսկի» – Ունէր թաճ ակամբք ու իր կար թախթ ի *զառ* (ԿԵ, 211), *ճուհար* (ա., պ. jauvar, javhār) «գոհար» - Հանցկուն այլ ո՞վ տեսեր զմրութ, տպազիոն ակն ու ճուհար (ՀԹ, 131), *մալ* (ա., պ., թ. mal) «հարստություն, ունեցվածք, կայք, ապրանք» - Թէ էս գանձուց տէր և մալի (ԿԵ, 207), Մեր հալալ մալովն առաք (ԺԴ, 95), *մահաք* (ա. mahakk, պ. māhākk, թ. mehenk) «փորձաքար, որով որոշում են ազնիվ մետաղների գտությունը» - Դու ընդէ՞ր մօտ ի *մահաքն* յայտնի լինիս պարզ երեսով: Կամ *մահաքին* համար ի յերկու գոյն ինքն բացուի (ԿԵ, 174, 197), *խարճ* (ա., պ. xārj) «ծախս, ծախքի փող» - Որպէս ի մարմնաւոր հարսանիսս ծախն և *խարճն* ի հօր տանէն լինի (ԳՏԳՔԶ, 660), *բալիշ* (մոնղ. bališ, պրսկ. baleš) «դրամական միավոր՝ 75 դինարի արժողության» - Ունէր ի ձեռին *բալիշ* մի (ՎՊՏ, 208), *թուման* (պ. tūmān) «պարսկական դրամական միավոր, որ հավասար է 10000 արծաթ կամ ոսկի դինարի, 2. տասը հազար» - Կալոց է դեռ այլ ևս երեսուն և եօթն *թումանս*, որ է *թումանն* տասն հազար (ՎՊՏ, 209) և այլն:

Կենցաղային իրեր նշանակող բառեր. թաս (ա., պ., թ. tas) «1. բաժակ, 2. կոնք, լազան» – Հերթով առնուն զսաթրինճն և ձգեն ի *թասն* (ԳՏԳՔԱ, 634), *խօն* (պ. xon, xān) «խոնչա, սեղան» - Իրենց փռեն գեղեցիկ *խօն* (ԿԵ, 121), *կթխայ* (ասոր. ɡəṯxa) «թաս, բաժակ, ըմպանակ» - Ու խմեցաք ի մի *կթխայ* (ՀԹ, 217), Սաղի, լից ո տուր *զկթղայն* (ԿԵ, 155), *մուշտրուպայ* (ա., պ. māšrābe, հոզն. māšareb, թ. mašraba) «զավաթ, ջրաման» - Զիս է՞ր ածէք ի կուժ կաւիս, կամ ի պղնձի *մուշտրուպանիս*

(ՏԵՎ, 229ա)¹⁹, **խարբալ** (ասոր. 'arbālā) «քարմաղ» - Իսկ **խարբալն** Բ ցորեան ի միասին ոչ թողու (ՄՋԲ, 451ա), **շիշայ** (պ. թ. šišē «ապակի, շիշ») «շիշ, սրվակ» - Եւ զիս լնուն ի շիշանին (ԿԵ, 144) և այլն:

Երաժշտական գործիքներ. **նաֆիր** (պ. nāfir) «պղնձե գալարափող», **պուկ** (ա. būq, պ. buḡ) «եղջերափող, շեփոք» - Հարին զփող պատերազմին, **զպուկն** ու **զնաֆիրն** զգաւ հարկան (ՀԹ, 200), **չաշթայ** (պ. šāšta, թ. čašta) «երաժշտական վեցլարյա գործիք» - Մըտրուպ դու սագէ՛ զչաշթայն (ԿԵ, 156) և այլն:

Հագուստ, կտորեղեն. **ասյրիշմ** // **ասյրշում** (պ. abrišum) «մետաքս» - Ուրթերորդ՝ զի լուանալ տա զգլուխն, և կոկել զմորուսն, և ազանիլ **բէհէզու** և ծիրանիս, և քաշած **ասյրիշմով** ձեռաց սրբիչ (ՄՋԲ, 57ա), **աստառ** (պ. astār) գ. 1. շորի կտոր, լաթ, 2. զգեստի տակի կողմից կարված կտորը - Ով թէ որպիսի ատելի է հանդերձս այս աստուծոյ, երեսն և **աստառն** վատ, վասն զի կրկին է (ԳՏԳՔԱ, 471), **ատլաս** // **աթլաս** (ա. āṭlas) «մետաքսյա նուրբ գործվածք՝ կտոր՝ զգեստ» - Հագաւ **զաթլասն** և **զխրմզին** (ԿԵ, 140), Հագաւ **զատլասն** ու խրմզին (ԿԵ, 146), Վարդի նման գունով **աթլաս** հագել ես (ՀԹ, 225), **դաստառիչ** (պ. dāstarče) «սկիհի ծածկոց» - Այլն տայ զիշխանութեան կնիք՝ տալով եպիսկոպոսին զսկին դատարկ և զմաղզմայն ի **դաստառչաց** ասելով (ԳՏԳՔԱ, 180), **կապայ** (ա., պ. qabā) «1. հոգևորականի զգեստ, պարեգոտ, 2. քնդհանրապես՝ կանանց երկար զգեստ» - Ու էհան զկանաչ **կապայն**՝ հագաւ **զաթլասն** և **զխրմզին** (ԿԵ, 140), **դումաշ** // **կումաշ** (ա. qumāš) «մետաքսե նուրբ կտավ՝ գործվածք, կերպաս» - Շատ զանազան **դումաշ** կայ անդ (ԱՍԴ, 86), **Ղումաշ** ես խազնի, քանի գովեմ զքեզ (ՀԹ, 151), Զինչ լաւ **կումաշ** կայր՝ քաղեցին (ԱՍԴ, 87), **մանդիլ** (ա., պ. māndil) «զլխաշոր, վարշամակ» - Եւ բացեալ զմանդիլն ցուցանէր (ԽԿ, 194), **ջուպայ** (ա. jubbā, պ. jobbe) «արևելյան տարազի երկար և լայն վերնագգես. խալաթ», **վալայ** (պ. valāh) «1. մի տեսակ բրդե կտոր, 2. կոշտ ու կոպիտ մազե ներքնագգեստ» - Հագեր **վալայ**, վրան **ջուպայ** (ՀԹ, 227) և այլն:

Վերացական գոյականներ. **գուման** (պ. gumān) «1. կարծիք, 2. հույս, ապավեն, 3. կասկած, տարակույս» - Տամ քեզ հէնց աւետիս, որ քեզ **գուման** չէր (ԱՍԱ, 247), **բասար** (ա. basar «աչք, տեսողություն») «խելք, միտք, բանականություն» - Զինչ որ մեզ ինք կայ և **բասար** (ԿԵ, 132), **ռամ** (<ա. ramī) «հմայություն, կախարհություն» - Եւ բացեալ զգրեանս աստեղաց և **ռամի** սոյնպէս ասացին (ԽԿ, 190-191), **լուրֆ** // **լուրվ** (ա. luṭf) «բարեհաճություն, ողորմածություն, սիրալիրություն, բարերարություն, շնորհ» - Զոր **լուրվի** կամ գայ շահի հետ քեզ կենայ զօրն ի մուրատ (ԿԵ, 186), Զերայ ի լրբէն չելնէ **լուրֆ** ու քարամ (ԿԵ, 218), **խայալ** (ա. xayal, պ. xiyal)

¹⁹ Տերտեր Երևանցի (XIV դարի բանաստեղծ), Վիճաբանութիւն խաղողի, զինոյ և իմաստասիրի (Մաշտոցի անվան մատենադարանի թիվ 5847 ձեռագիր)՝ ըստ ՄՀԲ-ի:

«երևակայություն, ցնորք, պատրանք, տեսիլք, ուրվական» - Երազ է խաբող և *խայալ* անցաուր (ԿԵ, 210), Սպիտակ ճակատ ու սև աչեր, *լուրժ* ու քարամով լուսերես (ՀԹ, 126), *խապար* (ա. xabar) «լուր, տեղեկություն» - Թէ ի սրտէ ինձ տայ խապար (ԿԵ, 193), ԶՎահրատ Շիրինին զխապարն ես ո՞նց տամ (ՀԹ, 154), *հաղիղաթ* (ա. hāqīqāt) «ճշմարտություն, իսկություն, էություն» - *Հաղիղաթ* և անմահութեանդ է նա տես, ով որ ունի քո սիրուդ իրք մի նշան (ԿԵ, 167), *հաճաթ* (ա., պ. hojjāt) «1. ապացույց, փաստարկ, 2. պատրվակ, պատճառ» - Թէ հազար խիստ է սիրուն՝ թէզ բաժնելու խնդրէ *հաճաթ* (ԿԵ, 186), *հասրաթ* (ա. hasrat, պ. hās-rāt, թ. hasret) «կարոտ, փափագ, իղձ, տենչանք, տրտմություն» - *Հասրաթ* ունիմ ի յիմ սրտիս (ԺԴ, 307), Ու ամէն հաւ սէր ունի ու շատ *հասրաթ* ի յիր սրտին (ԿԵ, 138), *ելամ* (ա., թ. elem) «վիշտ, տխրություն» - Զինչ որ ի յիմ սրտիս կայր *ելամ* ու դուսայ գնաց այսօր յինէն, և ես դուրացայ (ԽԿ, 137), *դուսայ* (ա., թ. qussa, պ. gösse) «տրտմություն, տխրություն, մտատանջություն, թախիծ, վիշտ, ցավ, հոգս» - Եւ յերակ զօրն ի *դուսայ* հոգօք մաշեմ զիս անդադար (ԿԵ, 192), Է՞ր կու մաշիս զօրն ի *դուսատ* (ԿԵ, 186), *դիմաթ* (պ. ğimāt, ğeymāt) «զին, արժեք, հարգ» - Եւ անգէտ խօսքն ի յանգէտ մարդիքն ի մօտ է *դիմաթով* (ԿԵ, 170), *դալատ* // *դադատ* (ա., պ., թ. ğalat) «սխալ, ախալմունք» - Բայց մին *դալատ* կայ քեզ (ԽԿ, 186), Զերայ չունիս իսկի *դալատ* (ՀԹ, 128), Նա թըւի իմ հոգոյ խօսքն ի յիր սրտին ջումլայ *դադատ* (ԿԵ, 185), *դիպն* // *խիպն* «ամոթ, պատկառանք, ամոթխածություն» - Երբ որ քո գերիդ տեսնուս, շատ *դիպն* ու նամուս առնուս (ԿԵ, 162), *մալամաթ* (պ. mālāmāt) «կշտամբանք, պարսավանք, հանդիմանություն» - շինել մալամաթ «կշտամբել, պարսավել» - Շինէ մալամաթ, հանէ յարեւն (ՀԹ, 154), *մահանայ* (ա., թ. mehane) «պառճառ, պատրվակ, շարժառիթ» - Ի գատ ընկաք օտարացաք, չարկամն եղև մեզ մահանայ (ՀԹ, 218), *խասիաթ* (ա. xāṣṣiyat) «բնական հատկություն, բնավորություն, բնույթ, առանձնահատկություն, որպիսություն» - Այլ աղէկ ճօհարի գիտող է այն մարդն՝ որ զոսկին և զարծաթն լաւ ընտրէ և զ*խասիաթ* պատուական ակին և մարգարտին ճանաչէ (ԳՏԳՔԱ, 38), *թտպիր* (ա. tedbīr, պ. tād-bīr) «1. խորհուրդ, 2. ճար, միջոց, հնար, 3. բուժում» - Եկայք որ առնենք *թտպիր* (ԽԿ, 187), *դավի* // *դավ* (ա., թ. qavl, պ. ğovl) «խոստում, ուխտ, պայման» - Զինչ *դավի* և երդումն ուտէ ոչ զմինն ի հուն չի հանէ (ԽԿ, 159), *Ղաւլ* եղեալ մնին, յետ հարցման բանին (ԱՍ, 18), Զղաւն և զերդումն իւրեանց փոխեցին (ՀԹ, 146), *շաղաւաթ* (ա. šāwāqiyat) «գութ, կարեկցանք, հոգատարություն» - Ոչ սէր, ոչ գութ, ու ոչ շաղաւաթ, ամէն կու ատեն զքեզ (ԱՍԴ, 117), *շառ* (ա., պ. šarr, šārr) «չարիք, չարություն, վնաս» - Աստուած փրկէ կնկան շառէ (ՀԹ, 188), *դազայ* (ա. qaza) «աղետ, փորձանք, դժբախտություն, չարիք, պատուհաս» - Ոհ, զայն *դազայն* զոր արարին արանց, կանանց և ընդ մանկտին (ԳԽՅ, 13) և այլն:

Ածականներ. *բարապար* (պ. bār-a-bār) «հավասար» - Աւաղ և հօր արքայ, որ քաջանց էիր *բարապար* (ԽԿ, 181), *բէշքմար* (պ. bi-šomar) «անթիվ, անհամար, անհաշիվ» - Ունին զանձ անթիւ ու հեծել *բէշքմար* (ԿԵ, 211), *բէսիֆար* (պ., ա. bī-sifat) «տգեղ, տձև, անկերպարան» - Զի սուրաթէ են *բէսիֆար*, կան կենդանի ու չեն հոգով (ԿԵ, 169), *բէվայֆայ* (պ., ա. bī-vāfa) «անհավատարիմ, անվստահելի, երդմնազանց, նենգ» - Իմ աղրարն է *բէվայֆայ*, որ ինք չունի իսկի հաւատ (ԿԵ, 184), *բէտար* (պ. bidar) «արթուն, զգաստ, աշալուրջ» - Յերակ արթուն կացիր, ի յաշխարհիս բէտար կացիր (ԿԵ, 198), *բիմար* (պ. bīmār) «հիւանդ» - Եւ ի ներքն ցաւով կան ի լի և են *բիմար* (ԿԵ, 210), *գանգալի* (պ. gāngāl) «կատակաբան, զվարճախոս» - Սրտով խիստ ուրախ ու խօսօք *գանգալի* (ԿԵ, 212), *գանախ* (պ. zanax) «դատարկախոս, դատարկաբան» - Նա սրտովն *գանախ* է, ծաղր ու կատակ (ԿԵ, 217/), *թամամ* (ա. tamām) «լրիվ, ամբողջ, կատարյալ» - Լուսին սուրաթով լուս ես, *պատրես* ու թամամ ելնես (ԿԵ, 160), *թուրուշ* (պ. turš, turuš) «դառնացած, նեղացած» - Զինչ սիրտ նեղած կայ և *թուրուշ* առ քեզ ունիս յուրախութեան (ԿԵ, 132), *լատիֆ* (ա., պ. latīf) «մեղմ, նուրբ, քնքուշ, հաճելի, վայելուչ» - Դու աճապ քաղցր ու *լատիֆ* ես խօսելով որ զշաքար ի քո շրթանցդ կու ծախես (ԿԵ, 167), *խալաս* (ա. xalās, xāles) «մաքուր, զուտ, անխառն, իսկական, բնական» - Երբ չունիս *խալաս* ոսկի, զի ես պղինձ օծած ոսկով (ԿԵ, 174), *խամ* (պ. xam) «հասարակ» - Որ նման խամ ապիկու յաժան ձգեն անգին ջօհար (ԿԵ, 201), *խիկար* (ա. hīqar) «խելոք, իմաստուն» - Մի՛ հաւատալ ամեն մարդոյ, թէ զիրենք ցուցնեն քեզ *խիկար* (ԿԵ, 199), Տուր դու ինծի խրատ, դու խիստ *խիկար* ես (ՀԹ, 147), *խումար* (ա. xumār) «հարբած, գինով» - Ես վանց քո սիրոյդ համար իս եմ և եղեալ *խումար* (ԿԵ, 159), «անուշ նայվածքով, քնքշանվաղ» (աչքերի մասին) - Աչերդ է ծովեր, *խումար* ու *մէստան* (ՀԹ, 153), *խուպ* (պ. xub) «գեղեցիկ, սիրուն» - Արեկ, արեկ իմ *խուպ* սուրաթ (ՀԹ, 119), *հայրան* (ա. hayran, պ. heyran) «զարմացած, ապշած, շփոթված, մոլորված» - Առջև աչերուս քայլես, ես իս ու *հայրան*՝ հետ քեզ (ԿԵ, 160), *հաքր* (ա., թ. haqir) «անարգ, արհամարհված, արգահատելի, ողորմելի» - Որ չինիս *հաքր* աստենիս որ չարնէ զօրն զքեզ մաղատ (ԿԵ, 186) + *հաքր* ընգել «անարգվել, արհամարհվել. ստորանալ, նվաստանալ» - Մէջ անգիտաց *հաքր* եմ ընգել (ԿԵ, 122), *դաֆիլ* (ա. ḡafil, պ. ḡafel) «1. ա. անհոգ, անհոգս, անտարբեր» - Է՞ր *դաֆիլ* կաս յաշխարհիս (ԿԵ, 193), *դալպ* (ա. qalb, պ. ḡalb) «կեղծած, կեղծ, խարդախած» - Եւ այս որպէս *դալպ* դրամ էր (ԳՏԳՔԶ, 724), Կամ մաղրիպի ոսկին որ մահաքովըն *դալպ* լինի (ԿԵ, 196), Կամենաս *դալպի* զուգել, զայն՝ որ ընդրած էր մահաքով (ԿԵ, 174), *խարճի* (ա., պ. xārji) «2. էժան, էժանագին. սովորական, հասարակ» - Հինգերորդ՝ զի զոր ինչ պատուական իրս ունենայ, յամուր տեղոջ պահէ և թէ այլ *խարճի* իրսն տանի գողն, թող տանի (ԳՏԳՔԶ, 297), *խօշ* (պ. xoš) «լավ, հաճելի, դուրեկան» - Զիրար սիրենք *խօշ* կու լինի (ՀԹ, 227), *մազատ* (ա. muzadd)

«հակառակ, ներհակ» - Զհամբերելն ի հետ պահե զերդ հրեղէն թուր մի փոլատ, որ չինիս հաքր աստենիս, որ չարնէ զօրն զքեզ մագատ (ԿԵ, 186), *մաղրիպի* (ա., պ. māğribi, māğrebi) «մալրիտանական» - Կամ մաղրիպի ոսկին որ մահաքովն դալպ լինի (ԿԵ, 196), *մաստան // մէստան* (<պ. māst «հարբած») «հարբած, գինով» - Մէճլիս զուգեմ ի սայրան, բլպուլն է ներս ի մաստան (ԿԵ, 155), Աչերդ է ծովեր, խումար ու մէստան (ՀԹ, 153), *մուխտալ* (ա. muxtal, պ. moxtall) «հուզված, վրդովված» - Մուխտալ գերիվարդ քոյ վախեցաւ, կանգնիլ չի կարէ (ԽԿ, 176), *մուհալի* (ա., պ. moğoli) «մոնղոլական, փիւք. նշաձև» - Մէկ մի հեծեր պօզ պէտաւի, եկաւ անցաւ քաջ, մուհալի աչեր ունէր (ՀԹ, 226), *նախշիդէուար* (պ. nāğš-i-devar) «շվարած, զարմացած, շփոթված» - Սուրաթ են բէսիֆաթ և յանդիման նախշիդէուար (ԿԵ, 201), *նախշինիգար* (պ. nāğš-i- nigār) «նախշանկար, նախշերով նկարված» - Այն որ տուն ունէր զարդարած և տաճար շինած ամենն ոսկւով ու նախշինիգար (ԿԵ, 211), *նախու* (պ. naçi) «բամբակից պատրաստված, բամբակե» - Ոսկի և արծաթն ի կեր ժանկին, նախու քիմհայն ի կեր ցեցին (ՅԹՏ, 5), *նաղտ* (ա. naqd, պ. nāğd) «կանխիկ, առձեռն, առկա» - Է անմիտ, երբ դու չունիս քեզիկ բաժին իրք նաղըտով (ԿԵ, 173), *մէշում* (ա. maš'ūm, պ. māšum, թ. mešum) «1. Վատ, վատթար, 2. չարաբաստիկ, չարաղետ, չարագուշակ» - Մէշում քթէթ կարեմ քեզ՝ խիստ գէշ և խիստ փոքրիկ: Աստուած երբ լսէ, մէշում արքայունն զաստուած յերկնից յերկիրս բերէ չբերէ՝ ասացէք (ՎՊՏ, 207, 208), *շօր* (պ. šur) «աղի, շոռ, աղահամ» - Նոյնպէս և Քրիստոս տայ քրիստոնէից կերակուր շօր (ԳՏԳՔԶ, 92), *պէհիսապ* (պ. bi-hesab) «անթիվ, անհամար» - Դու սուլթան ես պէհիսապ շատ ծառանով (ԿԵ, 166), *ռօշան* (պ. roušan) «պարզ, հստակ, ջինջ» - Որժամ խմեմ զլի շիշան նռան գունով զգինին *ռօշան* (ԿԵ, 165) և այլն:

Այլ խոսքի մասեր. *ալանի* (ա. 'alani) մ. «1. հայտնի՝ բացահայտ կերպով, հայտնապէս, հրապարակորեն» - Յերակ է միտքն ի չընալ գաղտ և *ալանի* (ԿԵ, 217), նաև որպէս ածական՝ «2. բաց, ազատ, հայտնի, ոչ գաղտնի» - Իմ եարն երկու դուռ ունէր՝ մէկն գաղտ ու մէկն *ալանի* (ՀԹ, 291), *քէխապար* (պրսկ. bi-xābār) «անտեղյակ, անիրազեկ, առանց գիտության» - Հասեալ են ի դուռն ի մահուն *քէխապար* (ԿԵ, 210), *քրիշակ* (պ., թ. perišan) «1. մ. վշտացած, դառնացած. տխուր, տրտում, 2. գ. ավերակ՝ ավերված տուն» - Որ զաստենիս դու սիրեցիր, զանդէն թողեր ես *քրիշակ* (ՀԹ, 26), *գէնայ* (թ. gene) մ. «դարձյալ, կրկին, նորից, վերստին» - *Գէնայ* բահա ր, այլի բահա ր, այլի կուտան սիրոյ խաբար (ՀԹ, 157), *կամկար* (պ. gāmgār) մ. «հանգիստ, կամաց, հանդարտ, զգույշ» - Եւ անհոգ ի ժուռ գաս *կամկար* (ԿԵ, 193), *զէր ու զապար* (պ. zir-va-zābār) «վարուվեր, վերուվար. դեսուդեն» - Շուտով յայն փառացն եղեն *զէր ու զապար* (ԿԵ, 211), *թէզ* (պ. tiz, թ. tez) «շուտ, շտապ, իսկույ» - Ով խնդրէ *թէզ* գտանել, զպարզեքն՝ առնու առաւօտուն (ԿԵ, 125), որից և՛ *թէզ մի* – Ոնց որ տեսան զվարդն պայծառ, ծաղկունքն առին *թէզ մի* աւար

(ԿԵ 120), **թըւաքար** (ա., թ. tafakkur, tefekkür) «մտախոհ, մտատանջ» – «Քանի՞ կենաս դուն **թըւաքար**» (ԿԵ, 193), **ղաֆիլ** (ա. ğafil, պ. ğafel) «2. հանկարծ, հանկարծակի» – Եւ **ղաֆիլ** հանց հասանէ վերայ մարդուն՝ որ չկայ ճար (ԿԵ, 193), **կապ**՝ **ղատար** (թ. kadar<ա.) «չափ, քան, այն չափով՝ քանակով՝ մեծությամբ» - Ձեզ ի՞նչ **ղատար** ես դիմանամ (ՀԹ, 142), **շաղկապ**՝ **զերայ** // **զերայ** (պ. zira) «որովհետև, քանի որ, բայց» - **Ձերայ** չունիս իսկի դալատ (ՀԹ, 128), Բան գեղեցիկ կամիմ շինել, զերայ հաւսար սիրտս ի հաւան: Ձերա քո տեսդ է դամար (ԿԵ, 131, 159), **վերաբերական**՝ **աճապ** (ա. 'aĵab) «արդյոք» - Դու **աճապ** քաղցր ու լատի՞Ք ես խօսելով, որ զշաքար ի քո շրթանցդ կու ծախես (ԿԵ, 167), **մակար** (պ. māġār) «մի՞ թե, գուցե, ուր էր թե» - **Մակար** չեաք ծնեալ յաշխարհի (ԽԿ, 133):

Փոխառությունների գործածությունը որպես բառակազմական բաղադրիչ. հատկապես մեծ թիվ են կազմում օտար արմատներից բայական վերջավորությունների միջոցով և բայերի հարադրությամբ կազմված համադրական և հարադրական բայերը: Այսպես. **համադրական բայեր**՝ **բարիշեղ** (<թուրք. barış «հաշտություն, խաղաղություն») «հաշտվել» - Բայց ինքնեանց ոչ **բարիշեղին**, այլ մին զմիւսն փախուցին (ԳԽՅ, 19), **զախմել** (<պ. zāxm «1. հարված, 2. խոցվածք, վերք») «խոցել, վիրավորել» - Գաղտուկ նետերով **զախմես** (ԿԵ, 177), **խսարեղ** (<ա. hisār «պաշարում») «պաշարել» - Տասնուհինգ ամ **խսարեղին** (ԳԽՅ, 11), **ղահրիլ** (<ա., թ. qahr «վիրավորանք») «խռովել, վիրավորվել, վիրավորանք կրել» - Բայց **ղահրիլ**, քեզ չէ՛ հարիՖ, է՛ Կոստանդին, ունկայ ի գատ (ԿԵ, 187), **պատրեղ** (<ա., պ. badr «լիալուսին») «լրել, բոլորել» - Լուսին սուրաթով լուս ես, **պատրես** ու թամամ ելնես (ԿԵ, 160), **հարադրավոր բայեր**՝ **ղալ** առնել (<ա., թ. qavl, պ. ğovl «խոստում, ուխտ, պայման») «խոստանալ, ուխտել» - Նախ աչքն սրտին երեք իր դալ առնէ (ԳՏԳԲԶ, 308), **մասխարայ** առնել (<ա. masxara «ծաղր՝ ծիծաղ առաջացնող, ծիծաղաշարժ, ծաղրածու») «ծաղրել, խաղք անել» - **Մասխարայ** և ծաղր առնեն զմարդիկ (ԳՏԳԲԶ, 724) և այլն:

Ածանցավոր բառեր՝ անասախ (<ան և թթր. yasaq «օրենք», թ. yasak «արգելված») «անօրեն, անիրավ» - Չար, անզգամ մարդիկ էին, և **անասախ** ազգ թուրքմանին (ԳԽՅ, 16), **անգուման** (<ան և պ. gumān) «անկասկած. անակնկալ, անսպասելի. անհույս» - Գայ վարդն գաղտ ու **անգուման**: Երթաս **անգուման** նստիս (ԿԵ, 119, 160), **անմրաթ** (<ան և ա. mūrūvvet «մեծահոգություն, մարդասիրություն») «անագորույն, անգութ» - Ջի անողորմ էր և անիրաւ, **անմրաթ** և **անշաղաւաթ** (ԳԽՅ, 17), **անշաղաւաթ** (<ան և ա., պ. šāġavāt) «անսիրտ, անխիղճ, դաժան», **անշարմ** (<ան և պ. šārm «ամօթ, խայտառակություն») «անպատկառ, անամոթ» - Անահ, և **անշարմ** և անամօթ, **անշաղաւաթ** և անսէր և անգութ (ԱՍ, 231), **անդալատ** (<ա., պ., թ. ğalat «սխալ, ախալմունք») - Ոչ օտար մարդն ի հետ քեզ մէկ դառնայ հանց **անդալատ** (ԿԵ, 186), **ժղլանք** (ա. šuġl «զբաղմունք») «զբաղմունք, հաճելի գործ» - Յայս տեղս ոչ

գործ կայ ու ոչ *ժղլանք*, կամ բանատեղ մեզ (ԱՍԴ, 143), *ղօշոտութիւն* (<պ. xoš «լավ, հաճելի, դուրեկան») «բավականություն, հաճույք» - Այլ մարդիկ վասն *ղօշոտութեան* և հեշտութեան իւրեանց գտին զնոսա ի վայելչութիւն անձանց (ԳՏԳՔԱ, 258), *ղաւլիկ* (<ա., թ. qavl, պ. ḡovl «խոստում, ուխտ, պայման») - *Ղաւլիկ* հետ ինձ արիւր ու մոռացեալ ես (ՀԹ, 224) և այլն:

Բարդ բառեր՝ *ասղասերես* (<ա. āṣlas «մետաքսյա նուրբ գործվածք՝ կտոր՝ զգեստ») - Զարքայն չիշխեմ յիշել զվրացի՝ *զասղասերեսն* զԴեմետրէի (ԽԿ, 131), ***խաբարաբեր*** (<ա. xabar) - Նա զՂազարոս խնդրեաց՝ ղրկել *խաբարաբեր* ձեզ (ԱՍԴ, 146), ***ճոթճոթ*** (<թր. ḵot) մ. «ծայրը ծայրին» - Այլն կազմեն փայտեայ անօթ իբրև զկարաս, *ճոթճոթ* յիրեար ձգած և փայտեայ պընջանով պնդած, որ զինչ ի ներս լնուն՝ պահէ (ԳՏԳՔԶ, 730):

Որոշ օրինակներ վկայում են կրկնակ փոխառության մասին²⁰: Ըստ ՀԱԲ-ի՝ *թագ* բառը փոխառյալ է իրանական tāy ձևից, որը կա արաբերենում tāḡ ձևով, քրդերենում և թուրքերենում՝ tağ ձևով: Սակայն Խաչատուր Կեչառեցին և Կոստանդին Երզնկացին գրաբարյան շրջանում լայն տարածում ունեցող նշված բառը գործածել են փոխատու լեզվի հնչյունական տարբերակով. *թաջ* // *թաճ* (պ. tač) «թագ» - Առնում *զթաջն* ու զթաղթն քո (ԽԿ, 174), Թէ աղքատ իր հանդիպի, կամ թագաւոր ոսկի *թաճով* (ԿԵ, 173): Այդպիսի վառ օրինակներ են նաև հետևյալները՝ ***նիգար*** (պիլ. nikār, պ. nīgār, թ. nigār) «պատկեր, նկար, փխբ. գեղեցկուհի» - Է՛ գեղեցիկ կերպիւ սուրաթ, որ է ստեղծած նախշ ու *նիգար* (ՀԹ, 159), ***նիշան*** (պիլ., պ. nišān) «նշան, նշանակ» - Յուցնէ մեզ սիրու դուռն ու տայ շատ *նիշան*: Կոստանդ, ի խոր ծածկեալ է բան, զայս որ առ մեզ տըւեր *նիշան* (ԿԵ, 210, 123):

Կարծում ենք, որ հետևյալ բառն էլ վկայում է վաղ փոխառության մասին, քանի դեռ հայերենում չկար *ֆ* հնչույթը. ***զօրհան*** // (ա. za'farān, պ. zā'fāran) «Հիբիկազգիների բույս, քրքում» - Սազի է մեզի *զօրհան* (ԿԵ 157), սակայն հետագայում նաև գործածվել ու տարածվել է կրկնակի փոխառությամբ *զաֆրան* տարբերակը²¹:

Գրավոր աղբյուրներում, մասնավորապես XIV դարի երկերում կարելի է նկատել նաև դեռևս չբառարանագրված օտար ծագման բառեր ու բառատարբերակներ: Շատ բառեր էլ ստուգաբանված չեն կամ ոչ ստույգ բացատրություններով են: Նման հարցերին անդրադառնալու ենք առանձին հոդվածով:

Եզրակացություններ: Դիտարկված օտարամուտ բառերը, բառարանային տվյալների համաձայն, գերակշիռ մասով միջինհայերենյան շրջանի համար եզակի վկայություններ են: Մի մասն էլ բառարաններում տրված է հետագա դարերի գործերի բնագրային վկայություններով, չնայած որ, ինչպես և պարզվում է, մինչ

²⁰ Այս մասին տե՛ս Ռ. Ղազարյան, Միջին գրական հայերենի բառապաշարը, Ե., 2001, էջ 90:

²¹ Տե՛ս ՄՀԲ:

այդ վկայված են եղել XIV դարի երկերում: Բառարանային եզակի վկայություններով բառերից շատերը եթե ոչ նշված ժամանակաշրջանում, ապա արդի բարբառային հայերենում լայն գործածություն ունեն, ուստի և, ըստ հարկի, արձանագրված են «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանում»²²: Մի շարք օրինակներ առանձնակի հարազատությամբ ոչ միայն գործածվում են արդի ժողովրդախոսակցական լեզվում, այլև գրական հայերենի բառապաշարի մաս են կազմում:

Այսպիսի ուսումնասիրությունների բուն նպատակն է բացահայտել նախորդ լեզվափոփոխում հայերեն մուտք գործած օտար բառերն իրենց ողջ քանակով, հնչյունական և իմաստային դրսևորումներով, ապա և հետամուտ լինել դրանց հետագա զարգացումներին, նկատել աղերսներն ու առնչությունները հայերենի բոլոր դրսևորումներին, այդ թվում և՛ բարբառային հայերենին, և այդպիսով կատարել որոշ ճշգրտումներ:

Хачатрян Валентин - Резюме использование в среднеармянских заимствований произведениях XIV века.- В статье рассматриваются заимствования из среднеармянского периода, зафиксированные в армянских произведениях XIV века. Данные слова были классифицированы и представлены по семантическим группам.

Ключевые слова: заимствование, среднеармянский язык, иноязычные слова, экзотические слова, диалектные слова, произведение, семантическая группа.

Khachatryan Valentin - The Use of Middle Armenian Borrowings in Works of the XIV Century.- The article examines borrowings from the Middle Armenian period recorded in Armenian works of the 14th century. These words were classified and presented by semantic groups.

Keywords: borrowing, Middle Armenian, foreign words, exotic words, dialect words, work, semantic group.

²² Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, Ե., 2001-2012: